

63.3(БҚаз)

Б-32

Әмірхан БӘКІРҰЛЫ

**“ФРАНЦ”
ОПЕРАЦИЯСЫ**

13.

63.3(5Қаз)

Б-32

Бұл кітабымды жұбайым Зағипаға арнаймын.

Автор

«ФРАНЦ» ОПЕРАЦИЯСЫ

му

2010

УДК 94 (574)
ББК 63.3 (5 Қаз)
Б 32

Бәкірұлы Ә.

Б 32 «Франц» операциясы» — Қызылорда: «Тұмар», 2010.
-328 бет.

ISBN 978-601-229-119-3

Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі, жазушы-публицист, шоқайтанушы Әмірхан Бәкірұлы бұл естелік кітабында кезіндегі қазақтың қаймақтарының, ұлт тұлғаларының талайлы тағдыры, сонау бір ақтаңдақ жылдары жазықсыз жазаланған жандар туралы, Одақ басшыларының сұрқия саясаты жайында мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің мұрағаттық деректерін орынды пайдаланған. Жалпы, тарихи әділеттілікті қалпына келтіру, тоталитаризм құрбандарын мәңгі есте қалдыруға айтарлықтай үлес қосқан. Сондай-ақ, өткен ғасырдың соңғы жылдары елде орын алған, қалың көпшіліктің жадынан өше қоймаған оқиғаларды да жаңаша толғап, соны сыр шертеді.

ББК 63.3 (5 Қаз)

ISBN 978-601-229-119-3

© «Тұмар»
2010 ж.

Алғысөз

Қазақ халқының өткен тарихына зер салсақ, оның бұрмаланбаған беттері кемде-кем. Сондықтан да болар, кей тарихи шындықты қиялдан ажыратып алу қиынға соғады. Кім батыр, кім сатқын? Кім халық үшін қам жеді, кім жеке басының пайдасын ойлады? Кім өз өмірін туған елі үшін қиды? Кім тарихи жолда шын қателесті, кім қасақана халқының қанын төкті? Иә, бұл сауалдарға жауап беруде онай емес. Әділдігі сол, тарихта із қалдырған белгілі қайраткерлердің қызметтерін, тіршіліктерін, іс-әрекеттерін олардың өмір сүрген уақытына, заманына, сол кездегі тарихи кезеңдерге сай бағалау қажет. Уақытты өзгертуге қақымыз жоқ, оны таңдауға да болмайды. Тек әр адамның қилы-қилы кезеңде өз жолын таңдауға құқы бар.

Орта Азия мен Қазақстан халқының тағдыры кімді ойландырмады? Түрлі-түрлі партия мен топтардың билік үшін күрескені де рас. Қалай болғанда да шындығы сол. Қазақстан КСРО-ның бір республикасы болып шыға келді. Жеңіске жеткендер биледі, ал жеңілгендер жаппай жазаланды, қуғын-сүргінге ұшырады.

Мұстафа Шоқай солардың кебін киді, еріксіз туған жерін тастап, шет елге кетті. Бірақ ол әдепкі таңдаған өмірлік жолынан бас тартпады. Шетелде өткен жиырма жылдан астам ғұмырында туған елінің азаттығы үшін күресті. Оның айғағы – Батыс елдерінде бастырып шығарған кітаптары мен журналдары, саяси-қоғамдық, публицистикалық мақалалары. Бұл еңбектерінде ол Кеңес үкіметінің Орта Азия мен Қазақстандағы отаршыл саясатын үздіксіз әшкерелеп, оған әділ бағасын беріп отырды.

Бұл жағдай сол кездегі мемлекет басшыларын қатты састырды. Иосиф Сталин қауіпсіздік органдарына Мұстафа Шоқайдың антикеңестік әрекетін бейтарап етіп қалдыруды қатан тапсырды. «Олай етпейінше, Қазақстанда шокаевтардың жеңісі сөзсіз жүзеге асады. Ал бұл Қазақстанда коммунизмнің идеологиялық және саяси күйреуіне сәйкес келеді...» - деген қаупін білдірді.

Кешікпей Біріккен саяси Бас басқармасы (ОГПУ) «Франц» жете тексеру ісінің шеңберінде Мұстафа Шоқай мен оның туыстарын, жақындарын және жора-жолдастарын агентуралық бақылауға алады.

Бұл кітапта негізінен Біріккен саяси Бас басқармасының Мұстафа Шоқайға қарсы күресі баяндалады.

Әмірхан БӘКІРҰЛЫ

I бөлім

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ІСІ ЖАЙЛЫ

Повесть

«ФРАҢЦ» ОПЕРАЦИЯСЫ

В эмиграции нам приходилось играть самые разные, порой физически непривычные роли. Бог миловал нас: низкие роли клеветников, мошенников и подхалимов мы никогда не играли.

Наша совесть чиста.

Мария Чокай

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ІСІ ЖАЙЛЫ

1917 жыл. Қоқан қаласы. Түркістан мұсылмандарының IV Төтенше құрылтайы 1917 жылы 26 қарашада Қоқан қаласында өтті. Бұл күндері Мұстафа Шоқай қайшылықта қалып жүрді. Құрылтайшылар шешімді түрде автономияны қалады. Олар большевиктерге сенді. Өйткені революция көсемі В.И. Лениннің өзі: «Ұлттар өзінің мемлекеттік құрылысын өзі шешуге құқығы бар» деген болатын. Жалғыз түркістандықтар емес, оған басқа ұлттар да сенді. Қазан төңкерісінен кейін Ресей империясы ыдырап, бір кездері тұтас мемлекеттің орнында жаңадан 75 республика мен автономия пайда болды. Солардың қатарында Ресейден тәуелсіз болып алғашқы мемлекеттер Финляндия, Украина және Кавказда құрылды. Бірақ Мұстафа Шоқай «жана құрылған мемлекеттерді орыстар еркіне қалдырады» деп ойлаған жоқ. Өзінің ой-пікірлерін Қоқан және Алашорда үкіметтерінің басы-қасында жүрген зиялы азаматтарға жеткізді. Негізінен Мұстафа Шоқай біртұтас Түркістан мемлекетін құрғанды жөн көрді. Осылай болған жағдайда ғана большевиктердің қарулы шабуылына қарсы тойтарыс беруге болатынына әбден сенді. Алайда, ұлт жетекшілері бұл ұсынысты қабыл алмады. Алашорда үкіметінің басшысы Ә.Бөкейханов оған былай деді: «Қазақ Түркістанмен бір автономияда болса, автономия арбасына түйе

мен есекті қатар жеккен болады. Бұл арбаға мініп, біз қайда барамыз?». Мұстафа Шоқай Түркістан автономистерімен де сөйлесті. Бірақ мемлекет басқару нысаны жөнінде бірауыздық болмады. Басым көпшілігі Ресейден тәуелсіз өз алдына мемлекет құрғанды жөн көрді. Германия және Түркия бағытын ұстағандар да болды. Осындай жағдайда Мұстафа Шоқай автономияны асығыс жариялауын жақтай алмайтынын білдірді. Құрылтайшылар алдында ол былай деді:

« - Қазіргі жағдайда толық жарамды мемлекет құру оңай емес. Оған лайық тәжірибе де, кадр да, келешек автономияны қорғайтын қарулы күш те жоқ. Біз Ресеймен достық қалыпта, бейбіт өмір сүруіміз керек. Осыған географиялық жағдайдың өзі еріксіз көндіреді. Мен Кеңестердің саясатын қабыл алмаймын, бірақ большевиктердің қиратушы күшіне сенемін.

Расын айтқанда, автономистердің нақтылап белгіленген бағдарламалары да жоқ еді. Қарулы күші, заманға лайық қару-жаракты пайдаланатын бірде-бір адам болмады. Сол күндері Түркістанда ашаршылық басталып, астық жеткізіп тұратын теміржолдар орыс әскері мен орыс жұмысшыларының қолында болды. Бұл сәтті большевиктер қажет болған жағдайда қалт жібермейтіні де анық еді. Олар Түркістан автономиясын қаламайтынын ашық айтты. Тіпті, Мұстафа Шоқайды Ташкентке шақырып алып, Түркістан автономиясының келешегі жоқ екенін ескертіп, Кеңестік автономияны басқаруды ұсынды. Бірақ Мұстафа Шоқай өзінің идеясына адалдық танытып, бұл ұсыныстан үзілді-кесілді бас тартты. «Міне, осындай жағдайда тәуекелге барып автономия жариялау Кеңес өкіметіне соғыс жариялаумен бірдей еді де, өз халқыңды өз қолыңмен өлімге байлап берер едің», - деп жазды кейін Мұстафа Шоқай өкінішпен. Амал жоқ, құрылтайшылардың қалауы болды. Үш күнге созылған құрылтай қаулы қабылдап, Түркістан автономиясын жариялады. Мұстафа Шоқай жауапкершіліктен қашқан жоқ. Құрылтай жиналысына төрағалық етті. Автономия қаулысын өз қолымен жазып, өз аузымен жариялады. Дегенмен әлсіз үкіметтің мүшесі болғысы келмеді. Бұл пікірін ашық айтып, үкіметтен тыс қала отырып, қолдау көрсететінін мәлімдеді. Бірақ құрылтайшылар оған келіспей, үкімет құрамына кіргізіп, оған сыртқы істер министрінің міндетін жүктеді. Бірінші министр және ішкі істер министрі болып Мұкамеджан Тынышпаев тағайындалды. Бірақ тартқыншақтық білдіріп, үкіметті дұрыс басқара алмады. Нақтылап айтқанда, Уақытша үкімет қаржы

мәселесін шешу мақсатында жергілікті мемлекет банктерін тәркілеу жөнінде қаулы қабылдаған болатын. Алайда, жаңа үкіметтің бұл қадамы большевиктердің наразылығын тудырады деген желеумен М.Тынышпаев қаулыны орындаудан бас тартты. Уақытша үкіметтің мүшелері бір келісімге келемін деп жүргенде, большевиктер Қокандағы банктерінің бар ақшасын сыпырып, Ташкентке алып кетті. Министрлер кеңесі М.Тынышпаевтың бұл әрекетін «саботаж» деп бағалап, оны қызметінен босатып, орнына бірауыздан Мұстафа Шоқайды сайлады. Айта кету керек, Мұстафа Шоқай жаңа үкіметтің негізін қалауға белсене кірісті. Уақытша үкіметтің бағдарламасын бекіткен соң, қарулы күштерін, қаржы істерін, салық жүйесін және басқа да автономияның мекемелерін ұйымдастыру үшін бірқатар қаулылар қабылдады. Кейбірі жүзеге асырыла бастады, яғни 30 миллион сомның заемы шығарылып, таратылды. Автономияны қорғауға қажет қару-жарақ пен оқ-дәрі сатып алынды. Азық-түлік сатып алуға министрлердің бірі Кавказға жіберілді. Қаладағы шаруа мен жұмысшыларды автономияның туы астына біріктіруге, сол кездегі көне мемлекеттік аппараттарды тартуға күш салынды. Тіпті, сайлау туралы Заң да қабылданды. Сонымен қатар, большевиктермен келісім сөз жүргізілді. В.И.Лениннің атына жедел хат жіберіліп, заңсыз құрылған Кеңес үкіметінің билігін тоқтатып, Түркістан Уақытша үкіметін тану сұралды. Өкінішке қарай, жауапты И.В.Сталин берді. Хатының соңында, барынша кекетіп, ол былай депті: «Егер бұл үкіметті (яғни, Кеңес үкіметін) қолдамасаңыздар, оны күшпен жоюға болады». Кешікпей Мұстафа Шоқайдың қабылдауына большевиктердің уәкілі Н.Сазонов келіп:

- Кеңес үкіметі бейбіт келісімге келу жөнінде қаулы қабылдады. Соған сәйкес Уақытша үкіметтің өкілеттігін тапсырып, Кеңес үкіметіне бағыну талап етіледі, - деп, қаулыда қаралған талаптарды орындауға шақырды.

- Ондай мәселені бір өзім шешуге өкілеттігім жоқ. Министрлер кеңесі отырысында талқыланады, - деді Мұстафа Шоқай. — Дегенмен, жеке пікірімді айтайын. Егерде большевиктер қаланы атқылауын тоқтатып, бейбіт халыққа зорлық-зомбылық көрсетуден бас тартса ұсынысты қарап, бір шешімге келуге болады.

Араға екі күн салып большевиктердің уәкілдері тағы келді. Бұл жолы Кеңес үкіметі ультиматум жариялапты. Мұстафа Шоқай Министрлер кеңесін жинап, ультиматумның мазмұнымен таныстырды. Онда мынадай талаптар қойылған екен: «Түркістан

уақытша үкіметі Кеңес үкіметін танысын. Түркістан халқының Кеңес үкіметіне бағыну туралы Үндеу жариялансын. Түркістан Уақытша үкіметінің ұлттық армиясы қарусыздандырылып, дереу таратылсын. Барлық жиналған қару-жарақ большевиктерге тапсырылсын».

Министрлер кеңесі ультиматумды талқылады. Қорытынды сөзінде Мұстафа Шоқай қатысып отырған большевиктердің уәкілдеріне былай деді:

- Қазір күш сіздердің қолдарыңызда. Ал бізде өзіміздің ұлттық құқығымызды тандаудан басқа күш әзірше жоқ. Алайда сіздердің биліктеріңізді, яғни Түркістан Кеңес билігін танудан бас тартамыз.

Мұстафа Шоқай естеліктерінің бірінде сол күндерді еске алып, былай деп жазды: «Мүмкін, біздер еліміздің ең лайықты өкілдері болмаған да шығармыз. Бірақ тағдыр бізді ұлттық ісіміздің көшбасына қойды. Біз өзіміз бастаған және бүкіл халық қолдаған істің деңгейіне көтерілуге тырыстық. Біз өзімізге жүктеген міндетті сезіне білдік. Біздің ұлттық ісімізге қатер төнген шақта Кеңес өкіметіне бағынуды және ел мен халықты билеуді ерікті түрде большевиктерге беруді өзіміз үшін және ісіміз үшін лайықсыз деп таптық...».

Большевиктер ультиматумда қаралған талаптарды орындауға 3 сағат уақыт берді. Бірақ олар берілген мерзімге карамай Уақытша үкіметпен қоса Қоқанд қаласын жоюға кірісті. Мәскеуде отырған большевиктер мақсатына жету үшін Ресейден тұрақты әскер тиелген 11 эшелон жіберген болатын. Жолай оларға Қызылорда уезіндегі Ақмешіт пен Қазалыда шоғырланған қызыл әскерінің бөлімшелері қосылды. Ол аз болғандай, Кеңес үкіметі аяқ астынан «Шаруалар армиясын» құрды. Құрамына 17-50 жас аралығындағы ұлты орыс және армян ер жігіттері кірді. Бұлар кезінде патша үкіметінің әмірімен жер аударылып (переселенцы) келген еді. Мінеки, қолдарына сансыз қару-жарақ, оқ-дәрі беріп, еркіне қоя берген олар ә дегеннен үйреншікті әдетіне салып, жергілікті мұсылман халқын қыспаққа алып, тонай бастады. Әсіресе, «шаруалар армиясына» әдейілеп кіргізген «дашнактар» (ұлтшыл армяндар) өздерінің қатыгездіктерімен айрықша көзге түсті. Сонымен қатар, большевиктер қарулы күштерін жасақтап үлгірмеген үкіметке қарсы зеңбіректер мен аэропандар пайдаланды. Нәтижесінде, ондаған қаладағы кеңселер, мектептер, дүкендер, мешіттер қираған. Сондай-ақ, кейбір деректер бойынша 11 000-ға жуық жеке үйлер күлге айналған, 15 000-ға жуық қаланың

бейбіт тұрғындары қаза тапқан, дүние-мүліктері талан-таражға салынған. Қысқасы, Қоқанд қаласының басым бөлігі 3-4 күн ішінде жермен бірдей болып тегістелген.

Мұстафа Шоқайдың айтқаны дәл келді. Кеңес өкіметі екі айға жеткізбей, Ресейден тәуелсіз құрылған 75 республика мен автономияның 55-ін қарулы шабуыл жасап жойып үлгірді. Солардың қатарында Қоқан және Алашорда үкіметтері болды. Әсіресе, Қоқан үкіметі аса мейірімсіздікпен талқандалды. Уақытша үкіметі құрамында болған 30 мүшесі тұтқындалып, басым көпшілігі ату жазасына кесілді. Мұстафа Шоқай мен тағы 5-6 үкімет мүшесі аты-жөнін өзгертіп, жасырынып аман қалды. Большевиктер «Мұстафа Шоқайдың басын алып келген адамға мың сом ақша береміз» деп жариялады. Қоқан үкіметінің басшысын тұтқындауға В.И.Ленин санкция берген көрінеді.

Алайда, Мұстафа Шоқай мен кабинет мүшелерін тұтқындап, қамауға алып жазалауға күштар болған жалғыз большевиктер емес болып шықты. Большевиктерден бір күн бұрын, «елді жаулардан босатып аламыз» деп басмасшылар жетекшісі Ергаш төңкеріс ұйымдастырып, «Қоқан үкіметінің» мүшелерін түгелдей жазалауға бұйрық берген екен. Үкімет мүшелерінің бірқатары ізіне түсушілерден жасырынып үлгірген, қалғандары бас сауғалап қышлақтарды аралап қашқан.

Мұстафа Шоқай Қоқандағы соғыс басылғанша өзіне баспана іздеп, Ферғана даласындағы қышлақтарды аралаған. Большевиктерден жасырынып, үстіне сарт киімдерін киген, яғни аяғында кебіс, мәсі, үстінде ала шапан, басында қазандай ақ сәлде. Құмбасы қышлағына келгенде қару-жарағын асынған 20 шақты сарт келіп, Мұстафа Шоқайды ұстап тергеуге алған. Бұл оқиғаны С.Сейфуллин «Тар жол тайғақ кешу» кітабында былай деп суреттейді.

- Сен кімсің? — деп сарттардың бірі одан сұрайды.
- Мұсылманмын, - деп Мұстафа Шоқай жауап береді.
- Қайсы мұсылмансың? — деп әлгі сарт сұрағын жалғастырады.
- Қазақпын.
- Қазақ қашаннан бері мұсылман болған?
- Әлімсақтан бері мұсылманмын.
- Қазақтың мұсылман екеніне біздің шегіміз бар!
- Сендердің шектерің болса, біздің қазақтың да шәді бар.
- Шәді немене? Кәне айт! — деп сұрақ қойып тұрған сарт одан сайын жындана түседі.

Мұстафа Шоқай жас күндерінде діни кітаптан жаттап алғандарын айтып, өлімге кесілген жерінен аман қалады. Осыдан кейін ізіне түсушілерден жасырынып Ташкентке келеді. Осы жерде Мария Яковлевна Горина деген орыс әйеліне үйленіп, екеуі шетелге кетеді. Кетер алдында Мұстафа Шоқайдың ұсынысы бойынша Мария Яковлевна ислам дінін қабылдап, фамилиясын Мария Жақыпқызы деп өзгертеді.

Мұстафа Шоқай шетелде эмиграцияда жүріп, большевиктерге қарсы идеялық күресін тоқтатқан жоқ. Жиырмамыншы жылдардың басында Берлинде және Парижде «Руль», «Голос Родины», «Время» сияқты ақэмигранттардың бірқатар газет-журналдары шыға бастаған еді. Осындай басылымдардың бірі — «Дни» газетінде Мұстафа Шоқайдың Орта Азия мен Қазақстандағы саяси-экономикалық жағдайларын сынап, орыс тілінде бірсыпыра мақалалары жарияланды. Оның «Советская ссуда», «Из жизни рабочих киргиз», «Одна из причин недоверия», «В Новом Туркестане», «Голод», «Пробуждение», «Красная тряпка» және басқа да өткір публицистикалық шығармаларын батыс елдері мен эмигранттар ортасы ықыласпен қарсы алды. Кеңес Одағының билеушілеріне бұл дүниелер керісінше үрей туғызды. Әсіресе, Мұстафа Шоқайдың ашық жазған «Голод» (ашаршылық) атты мақаласын олар антикеңестік үгіт пен насихат деп бағалады. Сол себепті ұлы көсемнің ізбасары И.Сталин бұл мәселеге қауіпсіздік органдарының назарын аударып, Мұстафа Шоқайға қарсы барлау жұмыстарын күшейтуді талап етті.

1925 жыл. Кремль. Біріккен саяси Бас басқармасының (ОГПУ) төрағасы В.Менжинский кешкі сағат 10-ға бір минут қалғанда И.Сталиннің қабылдау бөлмесіне кірді. Белгіленген тәртіп бойынша мемлекет басшысы аптасына екі рет, кешкі сағат 10-нан түнгі 2-ге дейін қауіпсіздік органдарының төрағасын қабылдап, атқарып жатқан жұмыстары жайлы әңгімелесетін. Бұл жолы да өзінің сенімді көлеңкесі болған В.Менжинскийді кідірместен қабылдап, екеуі ұзақ сөйлесті.

Осыдан тура бес жыл бұрын Біріккен саяси Бас басқармасының жанынан айрықша топ құрылып, оған шетелде жүргізілетін құпия операцияларды жүзеге асыру міндеттелген болатын. Құрамында жиырма қызметкер мен алпысқа жуық жасырын агенттері бар бұл топты Менжинский басқарды. Жұмысы нәтижесіз болған жоқ. «Трест», «Академия», «Консул», «Мечтатели», «Кларнет-5», «Синдикат» деп келетін көптеген жасырын атаулармен құпия операциялар өткізді. Соның арқасында эмиграцияда жүрген ондаған

белгілі тұлғалар Кеңес Одағына алдау жолдарымен қайтарылып, артынша қатаң жазаға тартылды. Қалғандары терроршыл әдіспен жойылды. Солардың қатарында большевиктердің саяси жаулары, ақгвардияшылардың генералдары Александр Кутепов пен Евгений Миллер, украин ұлтшылдары Евгений Коновалец, Лев Ребет, Степан Бандера және басқалары болды. Сондықтан И.Сталин қауіпсіздік органдарының айтарлықтай табысына разы еді.

Әңгіме соңында И.Сталин кенеттен сұрақ қойды:

- Вячеслав, қай уклон ең қауіпті?

Менжинский бұл сұрақты күтпеген еді. Бірақ И.Сталиннің мұндай мінезін білетін. Сол себепті аса абыржыған жоқ.

- Қай уклонға қарсы күрес жүргізілмесе, сол уклон ең қауіпті,- деп байсалды үнмен жауап берді.

- Вячеслав, сен большевиктердің ісіне берілген, өте білімді, мықты чекистсің,- деп И.Сталин оның берген жауабына қанағат етті.

И.Сталин темекісін тұтатып, бірнеше рет ішке тартты. Сосын барып Менжинскийге сынай қарап:

- Ұлтшылдар бас көтере бастады. Себебі, оларға қарсы күрес жүйелі түрде жүргізілмей келеді. Әсіресе, Қазақстанда...

И.Сталин ұлт мәселесі бойынша танылған маман болатын. Кезінде «Марксизм және ұлт мәселесі» деп аталатын кітапша жазған. Бұл еңбегін В.И.Лениннің өзі мойындаған. Орыстың ұлы жазушы М.Горькийге жазған хаттарының бірінде оны «ғажап грузин» деп те атаған. Қазан төңкерісінен кейін И.Сталин ұлт жөніндегі Халық Комиссары болып тағайындалды. Ортаазиялық республикаларды құрып, шекарасын, одан қалды астанасына дейін шешіп берген де сол. Ұлт мәселесі бойынша республикаларда өткен айтыстар да оның назарынан тыс қалған жоқ. Бірақ ол кезде «ұлтшылдар» деп ешкімді кінәлаған жоқ. Тек тым арттық кеткендерді түзетуге тырысты. Көнбегендерін ғана Саяси Бас Басқармасының (ГПУ) бақылауына алғызып отырды. Сондықтан бұл жөнінде Менжинский хабардар еді.

Қауіпсіздік органдары қазақ ұлтшылдарын төрт топқа бөлген. Бірінші топқа Ә.Бөкейханов, Р.Марсеков және басқаларын жатқызған. Оларды Кеңес Одағының қас жауы деп санады. Екінші топқа М.Мурзағалиев, А.Кежин және басқаларын кіргізген. Олар жетекшілік еткен топтың саяси басымдылығы толық анықталмаған деп тұжырымдаған. Үшінші топты Қырғыз (қазақ) Орталық Атқару Комитетінің төрағасы С.Мендешев басқарған көрінеді. Чекистер оны солшыл-радикалдық позициядағы ең әйгілі адам деп бағалаған. Төртінші топқа Жетісу мен Сырдария

өңіріндегі беделі бар «панисламистердің» ұйымын жатқызған. Қауіпсіздік органдары аталған топтардың басын біріктіріп, құпия істі «Движение» («Қозғалыс») деп атап, жете тексеруді Саяси Бас Басқармасының Қазақстандағы өкілетті өкіліне тапсырған. Бұл іс И.Сталиннің жеке бақылауында болды. Сондықтан әңгіме қазақ «ұлтшылдарына» ауысқан кезде Менжинский оған өзімен бірге ала келген «О состоянии и деятельности Алаш-Орды и киргизских национальных группировок» деп аталатын сараптамалық анықтаманы танысуға ұсынды.

И.Сталин құпия белгісі соғылған құжатты жүгірте қарап шықты. Әдеттегідей, істің дәл мәнісіне тез түсінді. Менжинскийге қадала қарап:

- Бұл іс бойынша тексеру жұмыстары жүйесіз және олақ жүргізіліп келеді. Сондықтан оның құндылығы мен мағынасы екіталай, - деді.

И.Сталин сөніп қалған темекісін ұзақ тұтатып, бір-екі рет ішіне тартқан соң ғана әңгімесін жалғастырды.

- Есінде ме, «Алаш» партиясының жетекшілері Ә.Бөкейханов, М.Дулатов және басқаларының қылмыстық істері қысқартылғаны? Жергілікті Саяси Бас Басқармасының жинаған материалдары көпірме және нақты фактілерге негізделмеген болып шықты. Сол себепті айып тағуға мүмкіндік болған жоқ. Олар қамаудан босатылып, жауапкершіліктен құтылып кетті. Әттең, керісінше болғанда, сол 1922 жылы-ақ олардың қарасын құртатын едік...

И.Сталин қарсы отырған Менжинскийге жақтырмай қарады.

- Қазақ ұлтшылдары туралы дайындалған шолу материалдарында белгісіз емес Мұстафа Шоқаев туралы жол-жөнекей ғана атап өткенсіңдер. Мұны қалай түсінуге болады? Бұл адамға шындап қатты көңіл аудару керек. Себебі, ол - Кенес Өкіметінің қас жауы. Шетелдегі буржуазия баспасөзінің өсек-жаласының нағыз қолдаушысы...

И.Сталин столының тартпасынан бір буда газеттерді алып, Менжинскийдің алдына тастады

- Бұл тек қана ақгвардияшыл «Дни» газетінде жарияланған Мұстафа Шоқаевтың мақалалары...

Менжинский амалсыз бар ынтамен тыңдап отырды. Басқалар сияқты ол да И.Сталиннің қаһарынан сескенетін.

- Мен оның жазғандарын зер салып оқып шықтым. Көп жағдайда Орта Азия мен Қазақстанда басылып шығатын газет пен журналдарда жарияланған материалдарға сүйенеді. Әсіресе, «Ақжол» газетіне сілтеген ескертпелер басым. Бұл Мұстафа

Шоқаевтың Орта Азия мен Қазақстандағы ұлтшылдармен тығыз байланыста екенін дәлелдейді. Міне, осы бағытта жұмысты белсенді жүргізу керек.

- Жолдас Сталин! Сіздің берген тапсырмаңыз сөзсіз жүзеге асырылады,- деп Менжинский түзетіліп тұра қалды.

И.Сталин өзіне беріліп қараған Менжинскийге:

- Жарайды, боссың!- деп тілектестік білдірді.

Менжинский кабинетінен шыққан бойда И.Сталин қабылдау бөлімінде отырған хатшысы Поскребышевты шақырып:

- Ертең, сағат 12-ге РК(б)П ОК Баспасөз бөлімінің меңгерушісі Н.Варейкисті шақырыңыз,- деп нұсқау берді.

Осыдан кейін И.Сталин бір өзі оңаша қалып, РК(б)П Кырөлкеком бюросының атына хат жаза бастады.

Құрметті жолдастар!

Жуырда менің «Ақжол» журналымен (газетімен) танысуға мүмкіндігім болды. Мен осыған байланысты белгісіз емес Шоқаевтың ақгвардияшыл баспасөздегі кейбір мақалаларын еске түсірдім және өзіді шошытқан осы мақалалар мен «Ақжол» журналының рухани «ынтымағы» деуге болатын кейбір жаңалықты аштым. Ақылға сымаса да, бұл - факт. «Ақжол», әрине, өзі де аңғармастан Шоқаевқа көлемді материал берді. Тіптен де аңғармай қалмайтын Шоқаев болса, бұл материалдарды қорытындылайды және жұртқа ұсынады...»

И.Сталин сөніп қалған темекісін бірнеше рет ішіне тартты, бірақ ойға шомылған ол оны байқамады. Хатты жалғастырды.

«...Мен сынды түсінемін, мен коммунистердің қызметін сынау мүмкіндігін және қажеттілігін толық ұғынамын. Бірақ табалауын және кекшіл сын, бұл біздің сынымыз емес. Мұндай сынға Кеңестер елінде орын болуға тиіс емес. Мұндай сын буржуазияның қолына коммунизмге қарсы, Кеңестерге қарсы, Кеңестер Одағында өмір сүріп және тіршілік етіп жатқандардың бәріне қарсы құрал ғана ұсына алады. Осыған байланысты «Ақжол» журналын түбірімен жедел түрде қайта ұйымдастыруды, одан партияда жоқ интеллигенттерді қуып және оны коммунистік насихаттың органы етуге байланысты шаралар қолдануды сіздерден сұрауды мен өзімнің міндетім деп санаймын...»

И.Сталин темекісінің сөніп қалғанын енді байқады. Темекісін тұтатып, бірнеше рет рахаттанып ішіне тартты. Алдына жиналған көк түтінді қолымен сермеп, таратқандай болды. Сосын қолына қаламын алып, хатты жалғастырды.

«...Мен партияда жоқ интеллигенттерді Кеңес жұмысына тартуды барынша жақтаймын. Егінхалкомы, Халық шаруашылығы кеңсесі, кооперация және басқа да шаруашылық органдар бұл адамдарды, оларды біртіндеп кеңестендіре отырып, мейлінше пайдалануы тиіс. Мен сондай-ақ, партияда жоқ интеллигенттерді Қырғыз мәдениетін орнықтыру ісіне тартуды да жақтаймын. Бірақ та мен партияда жоқ интеллигенттердің саяси және идеологиялық майдандағы күрес ісіне жіберілуіне мүлде қарсымын. Мен партияда жоқ интеллигенттердің қырғыз жастарына саяси және идеологиялық тәрбие берумен айналысуларына қарсымын. Біз өкіметті жастар тәрбиесін партияда жоқ буржуазиялық интеллигенттерге тапсыру үшін алғанымыз жоқ. Бұл майдан толығымен және түгелдей коммунистерге қалдырылуы керек. Онсыз Киргизияда шоқаевтардың жеңісі сөзсіз жүзеге асады. Ал бұл Киргизиядағы коммунизмнің идеологиялық және саяси күйреуіне сәйкес келеді. Осы мәселе бойынша өздерінің пікірлеріңізді, сіздердің мәлімдеулеріңізді аса өтініп сұрар едім...»

И.Сталин жазған хатын басынан аяғына дейін қайта оқып шықты. Жазғанына қанағаттанғандай болды. Соңына нүкте қойып: «Коммунистік сәлеммен И.Сталин» деп қол қойды.

Келесі күні И.Сталин белгіленген уақытта РК(б)П ОК Баспасөз бөлімінің меңгерушісі Н.Варейкисті қабылдады. Мемлекет басшысы амандасып болған соң бірден іске кірісті.

- «Ақжол» газетіне байланысты пікіріңіз қандай? — деп сұрады.
- Жолдас Сталин! «Ақжол» ұстамсыз газет екенін білемін. Баспасөз бөлімі өзінің қаулыларында және арнайы пікірлерінде газеттің осы қателіктерін әлденеше атап көрсетіп, басшыларына ескертулер берген...

И.Сталин оның сөзін бөліп жіберді.

- Алайда, газеттің бағыты өзгерген жоқ. Әсіресе, соңғы айларда жарық көрген материалдар саяси және идеология жағынан тіпті сын көтермейді. Сіз айтқандай бұл қателік емес. Бұл белгілі бір мақсатқа бағытталған және ойластырылған әрекет. Егер ашығын айтатын болсақ, бұл партияға қарсы ұлттық интеллигенцияның жұмысы. Байқаймын, олардың «Ақжол» газетіне ықпалы зор. Осындай жағдайда не істеу керек? Қандай шаралар қолданған дұрыс? Міне, мен сізден осыны сұрап тұрмын.

- Жолдас Сталин! «Ақжол» газетінің редакция құрамы жанартылады және редакторы орнынын босатылады. Қыролкомның атына арнайы хат жолдап, тиісті нұсқамалар берілді.

- Бұл шаралар жеткіліксіз! Біріншіден, «Ақжол» газетіне партиялық басшылық күшейтілсін. Екіншіден, редакторын орнынан алып, ұстамды, даярлығы бар партияшылмен ауыстырылсын. Үшіншіден, редакция құрамы жанартылып, бірінші кезекте партияшыл әдеби қызметкерлермен толықтырылсын. Төртіншіден, партияда жоқ интеллигенцияны «Ақжол» газеті редакциясында пайдалануға болады, бірақ партия тарапынан жетекшілік етілген жағдайда ғана.

- Түсінікті, жолдас Сталин.

- Олай болса, орынданыз!- деп И.Сталин әңгімесінің аяқталғанын білдіріп, қолымен жәй ғана сермеді.

Кешікпей И.Сталиннің құпия белгісі соғылған хаты РК(б)П Қырөлкекомның хатшысы В.И.Нанейшвилидің қолына тиді. Дереу бюро мүшелерін жинап мәжіліс өткізді. Күн тәртібінде жалғыз ғана мәселе болды: «Жолдас Сталиннің «Ақжол» газеті туралы хаты». Баяндаманы Нанейшвилидің өзі жасады. Сөзінің соңында былай деді:

- Қазіргі кезеңде «Ақжол» бүкіл Киргизиядағы ең ұстамсыз газет болып қалуда. Онда партияның беделін түсіретін қарсы пікірлер бас мақалаларда, фельетондарда және белдеу мақалаларда аз кездеспейді. Мұны Орта Азия ұлттық межелеп бөлуге байланысты Сырдария губкомының және Қырөлкекомның ұйымының бюросын Ташкенттен Шымкентке көшуімен, яғни партиялық басшылықтың сол тұста әлсіреп кетуімен түсіндіруге болады. Мұндай нәрселерге, сөз жоқ, жол беруге болмайды.

...РК(б)П Қырөлкекомның 1925 жылғы 10 маусымдағы бюро мәжілісінің № 69 шешімімен «Ақжол» газетінің редакциясы Ташкенттен Шымкентке көшірілді. 1922 жылдан бері газетке редактор болып келген қызылордалық Иса Токтыбаев қызметінен босатылды. Қауіпсіздік органдары Мұстафа Шоқаймен жасырын байланыста болған деген желеумен оны ізінше тексеруге алды. Саяси Бас Басқармасының мәліметі бойынша Токтыбаев Ташкентте тұрғанда Мұстафа Шоқай басқарған контр-революциялық «Бірлік Туы» газетінің жұмысына белсенді араласқан. Сонымен қатар, Мұстафа Шоқаймен біреудің жеке үйінде жасырын кездескен. Жанында Сұлтанбек Қожанов және Гүлсім Асфендиярова болған көрінеді. Қысқасы, Токтыбаев шетелде эмиграцияда жүрген Мұстафа Шоқаймен қылмыстық байланыста болуы мүмкін деген күдік болған.

Токтыбаев партия органдарына шағымданғысы келді. «Ақжол» газеті 1920 жылы шыққан «Жаңа өріс» газетінің жалғасы болатын.

Аптасына екі рет қазақ тілінде шығып тұрды. Алғашқы редакторы Сұлтанбек Қожанов болды. Сол кездері газет ұлтшылдар ықпалында болып, Орта Азия мен Қазақстандағы социалистік өзгеріс мәселелерін жазуда өрескел саяси-идеялық қателіктер жіберген көрінеді. Бұл туралы партия органдарымен сынға да алынған. Нәтижесінде Т.Рысқұлов газет редакторы С.Қожановты босатып, оның орнына Тоқтыбаевты тағайындаған. Өзінің шағымында Тоқтыбаев былай дейді: «Ұлтшылдар «Алаш азаматы» деген идеяны баспасөз арқылы насихаттауға тырысып бақты. Алайда, газет алаш-ордашыларға тойтарыс беріп социалистік құрылыс бағытынан ешбір танған емес».

Дегенмен И. Сталиннің назарында болған «Ақжол» газетінің редакция құрамы толығымен жаңартылып, Тоқтыбаев Семейдегі «Қазақ тілі» газетіне редактор етіп жіберілді. Кешікпей қауіпсіздік органдары «Джайлас» деген бүркеніш атпен «ұлтшылдарға» қарсы жасырын жедел-іздістіру жұмыстарын жүргізді. Бұл іс бойынша Тоқтыбаевпен бірге Қызылорданың 53 азаматы күдікті болып, Қазақстандағы Біріккен саяси Бас басқармасымен агентуралық бақылауға алынды...

1925 жыл. Қызылорда қаласы. Біріккен саяси Бас басқармасының Қазақстандағы өкілетті өкілі И.Д.Каширин түн ортасынан кейін жұмыстан қолы кішкене босап, күндізгі поштамен келіп түскен хаттарды қарап тексеріп шықты. Бірқатарына бұрыштама жазып, орындаушыларын белгіледі. Қалғандарын сейфіне салып, шешімін келесі күнге қалдырды. Бір ғана хатты алып қалды. Бұл Қазақстан Орталық Атқару комитетінің төрағасы Сейтқали Мендешевтің өтініш білдірген хаты еді. Жоғарғы лауазым иесінің өтінішін мұқият оқып шықты. Онда былай делінген екен:

«Қазақстандағы Біріккен саяси Бас басқармасының өкілетті өкілі И.Каширин жолдасқа (жеке өзіне)»

Белгілі қырғыз эмигранты Мұстафа Шоқиевтың «Қоқан үкіметі» дегеннің бұрынғы ұйымдастырушысы газетінде жарыққа шыққан, өзім сіздің назарыңызды аударуға тұрады деп есептеп, оның «Аштық» деген мақаласын қоса жолдап отырмын. Мақаланың мәніне келсек, онда шындыққа жанаспайтын және мүлдем дұрыс емес нәрселер өте көп. Шетелде осынысымен

Ә. ТӘЖІБАЕВ АТЫНДАҒЫ
ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСТЫҚ
ӘМБЕБАП ҒЫЛЫМИ
КІТАПХАНАСЫ

411623

өйтiп-бүйтiп табыс тауып жүрген Шоқаевтың әрекетiн әшкерлеу қиынға түспейдi. Баспасөз беттерiнде мақаланың бұл тармақтарын жоққа шығару оңай.

Қызық, Шоқаев сол ақпараттарды қалай алды. Әлбетте, оған Түркістаннан «жазып» тұрады. Демек, оның түркістандықтармен белгiлi бiр байланысы бар. Онда, бәлкiм, мұның (Шоқаевтың) Қокан үкiметiнiң қалдықтары сақталып қалса керек.

Мәселе, оның қазақ газеттерiнiң мәлiметiн қалай пайдалана алғанында. Мұнда ол «Бостандық Туы» (Ақмола губерниясы) мен «Қазақ тiлi» (Семей губерниясы) газеттерiне сенетiн сияқты.

Бұдан басқа, ол қазақтың қоғам қайраткерлерiнiң «айрықша көмек комитетiн» құруға әрекет жасап жатқаны туралы мағлұмат келтiредi. Бұл әрекеттер Ақмола және Семей губерниясындағы бұрын «Алашорданың» өкiлдерi болған кейбiр қызметкерлерден шыққан. Рас, бiз олардың әрекеттерiн сепаратизмдi шақыратын тiрлiк ретiнде жауып тастағанбыз. Бұл туралы, егер ұмытпасам, газеттерде жазылған жоқ. Демек, Шоқаев тек газет материалдарын ғана емес, сол сияқты өзiне келiп түсетiн басқа мәлiметтердi де пайдаланады. Маған «Шоқаевтың қолына бiздiң «Бостандық Туы» және «Қазақ тiлi» газеттерiнiң редакцияларына келiп түсетiн материалдар тимей ме екен» деген ой келедi. Шоқаев мақалалары осы тектес болжамдарға итермелейдi.

Осылардың бәрiн хабарлай отырып, Каширин жолдас, мен сiзден Шоқаевтың Түркістанмен байланысын анықтауға қажеттi қадамдар қабылдауды, сондай-ақ, «Бостандық Туы» және «Қазақ тiлi» газеттерiнiң редакцияларына ұдайы бақылау орнатуды өтiнемiн.

Жолдастық сәлеммен, КазЦИК төрағасы С.Мендешев»

Қауiпсiздiк органдарына С.Мендешев жақсы таныс едi. 1905 жылы Қазанда оқытушылар семинариясында оқып жүрiп, тұңғыш Орыс революциясына қатысқан. 1918 жылдан партия мүшесi. В.И.Ленинiң өз қолынан мандат алып, Кирревкомның төрағасы болған. Алашордалықтар мен ұлтшылдар қатарына қосылмаған, интернационалист. Алайда, С.Мендешев соңғы кезде солшыл-радикалдық жағына қарай бет бұра бастады. Әрине, бұл қауiпсiздiк органдарының назарынан тыс қалған жоқ.

Каширин хаттың бұрышына: «А.Р.Альшанскийге. Тексерiп, нәтижесiмен баяндауға» деп, қолын қойды.

Альшанский өзiнiң орынбасары едi. Нағыз фамилиясы Мильштейн Абрам Соломонович болатын. Каширин оның

бастауыш білімі жоқ, тіпті сауатсыз екенін білетін. Дегенмен іскерлігі, жеке қасиеті мен орындаушылық қабілетін сыйлап, жоғары бағалайтын. Қандай тапсырма берсең де тиянақты және бұлжытпай орындайды. Қысқасы, таптырмайтын чекист. Сондықтан Каширин жауапты жұмысты осы Альшанскийге ғана тапсыратын. Міне, бүгін де Мендешевтен келген өтініш-хатты тексеруді соған тапсырғанды жөн көрді. Бір жағынан оған сенді, екінші жағынан Мұстафа Шоқаев жөніндегі тексеру жұмыстары Мәскеу бақылауында екенін ескерді. Соңғы кездескен кезде КСРО Біріккен саяси Бас басқармасының төрағасы Менжинскийдің белгісіз емес Мұстафа Шоқаев туралы баса айтқан сөздерін қатты еске сақтады.

Каширин ішкі байланыс арқылы Альшанскийді өзіне шақырды.

- Анатолий Романович, Орталық Атқару Комитетінің төрағасы Мендешевтен өтініш келіп түсті. Эмиграцияда жүрген Мұстафа Шоқаев туралы жазған екен. Соған байланысты «Светоч» жете тексеру ісі бойынша жүргізіліп жатқан тексеру жұмыстарының нәтижесі қандай?

- Иван Дмитриевич! Мұстафа Шоқаевқа байланысты жедел іздестіру жұмыстары жүргізілуде. Орта Азия мен Қазақстандағы Біріккен саяси Бас басқармасының барлық бөлімшелеріне тиісті сұрау жолданды, бірақ әзірше жауап келген жоқ.

- Сонда Мұстафа Шоқаев туралы ешқандай мағлұмат жоқ па?

- Иван Дмитриевич, тексеруді енді бастадық емес пе? Нәтижесі болады. Қазір бірнеше агент шетелде тұрып жатқан Мұстафа Шоқаевтың осындағы таныстары мен пікірлес немесе қойын-қолтық бірге жұмыс істеген адамдарының арасына енгізілді.

- Бұл іс И.В.Сталиннің бақылауында екенін ұмытпаңыздар! - деп Каширин орынбасарына Мендешевтен келіп түскен хатты ұсынды. — Осыған байланысты тексеру жұмыстарын жүргізуді саған тапсырамын. Әсіресе, Мұстафа Шоқаев пен «Бостандық Туы» және «Қазақ тілі» газеттерінің араларындағы байланыстың сипатын анықтау керек.

- Түсінікті, Иван Дмитриевич.

Альшанский бастығының кабинетінен іштей наразылық білдіріп шықты. Әрине, Каширин жолдасқа ренжуге болмайды. Жалпы, бұл қауіпсіздік органдарының кінәсі емес. Көп жағдайда партия органдарының жүргізіп жатқан саясатына байланысты. Жұмыстың негізгі бағытын солар белгілеп береді. Қауіпсіздік

органдарының негізгі міндеті диверсия мен зиянкестік, Отанға опасыздық жасағандар мен жансыздарға қарсы күрес жүргізу болып табылады. Алайда, соңғы кезде оларға жүктелмеген міндет қалмады. Ұлт қозғалысына бақылау жүргізу, қоғамдық ұйымдардың іс-әрекетін қадағалау, жемқорлар мен парақорлар, жалған ақша жасаушылар мен ұйымдасқан қылмыспен күресу, контрабанда, тіпті Ресейді астық, жемшөп және басқа да ауылшаруашылық өнімдерімен үздіксіз қамтамасыз ету жүктелді...

Альшанский осындай көңіл күймен кабинетіне барып, Мұстафа Шоқайға байланысты «Светоч» деген бүркеніш атпен қозғалған жете тексеру ісін көтерді. Кеңес өкіметінің қас жауы болып танылған Мұстафа Шоқайдың ісі тым жұқа екен. Альшанский іске тіркелген құжаттарды парақтай бастады. Істе сұрау хаттар мен келген жауаптардан басқа маңызы бар құжаттар болмай шықты.

«Құпия (бір дана)
Қазақстандағы Біріккен саяси
Бас басқармасының өкілетті өкіліне.
Қызылорда қаласы.

Осы жылғы 7 қаңтарда «Дни» газетінің №897 санында Мұстафа Шоқайдың «Пробуждение» атты мақаласы жарияланды. 2004 жылы қарашада «Еңбекші қазақ» газетінде бір топ қырғыз (қазақ) жас коммунистерінің көрнекті 6 партия және совет қызметкерлеріне жолдаған Үндеуі жарияланған. Автор аталмыш мақаласында сол Үндеуді кеңінен пайдаланып, Компартияның Қазақстандағы ұлт саясатын «негізсіз» екенін дәлелдеп, совет басшыларының ауылдағы рулық ұрыс-таласын, тапқа жіктелуін бүркегісі келеді. Сондай-ақ, Мұстафа Шоқаев 1924 жылғы 16 наурызда «Ақ жол» газетінде «Тоқпақ» деп белгісіз біреудің қол қойған мақаласына сілтеме жасаған.

Орта Азиядағы Біріккен саяси Бас басқармасының өкілетті өкілі жоғарыда аталған Үндеудің көшірмесін жолдап, оған қол қойған адамдардың тізімін жолдаңыздар. Сонымен қатар, Мұстафа Шоқаевтың Қазақстандағы сыбайластары тұралы мағлұмат берсеңіздер. Ал, 1924 жылы 16 наурыздағы «Ақ жол» газеті бізде бар.

Орта Азиядағы Біріккен саяси
Бас басқармасының өкілетті өкілі: (Бегман)»

«Күпия (бір дана)
Орта Азиядағы Біріккен саяси Бас
басқармасының өкілетті өкіліне.
Ташкент қаласы.

Қазақстандағы Біріккен саяси Бас басқармасы. Осымен, 1925 жылы 20 қаңтарда «Советская степь» газетінде жарияланған бір топ мәскеулік студенттердің Қазақстандағы жауапты қызметкерлерінің атына жазған ашық хатының көшірмесін, сондай-ақ, 1925 жылы ақпанда «Ақ жол» газетінде ВКП(б) Казкрайкомның жауапты қызметкері С.Қожановтың «От голых фраз к делу» атты мақаласының көшірмесін жолдап отырмыз.

Мұстафа Шоқаевтың Қазақстандағы сыбайластары жөнінде қосымша хабарлаймыз.

Қоса тіркеледі: 3 бет.

Қазақстандағы Біріккен саяси Бас басқармасының
өкілетті өкілінің орынбасары: (Бокша)»

«Күпия (бір дана)
Орта Азиядағы Біріккен саяси Бас
басқармасының өкілетті өкіліне.
Ташкент қаласы.

Кейбір тексеруге жататын мәліметтерге қарағанда Мұстафа Шоқаевпен және Германияда тұрып жатқан қырғыз (қазақ) эмигранттарының Киргизиядағы (Қазақстандағы) ұлт қайраткерлерімен байланысы бар. Сіздер тексеріп жатқан істер бойынша біздің қырғыздар (қазақтар) өтіп жатқан жоқ па? Нақтылап айтқанда, Мұстафа Шоқаевпен байланысы бар Мир-Якуб Дулатов жөнінде мәліметтер қажет. Расталған жағдайда, Сіздерден хабар күтеміз.

Қазақстандағы Біріккен саяси
Бас басқармасының өкілетті өкілі: (Каширин)»

Альшанский құрылымы жағынан ұқсас іске тіркелген осындай бірнеше құжатты оқып шығып, істің қалған беттерін сыдырғы қарап шықты. Өйткені, бұл іс бойынша жүргізілген тексеру

жұмыстарына көңілі мүлдем толмады. Жете тексеру ісі кеңсе хатшылығының кіріс-шығыс кітабына ұқсайды. Біріккен саяси Бас басқармасына келіп түскен немесе шығыстан шыққан құжаттарды ғана ұқыпты тіркеп отырған. Іс-шарасы, нақты белгіленген жоспары да жоқ. Жеке тексерушілер де аса белсенділік таныта қоймаған. Бұл іске қарсы барлау бөлімінің шындап кіріспегені анық байқалады. «Осындай жоспармен, осындай орындаушылармен қалай Мұстафа Шоқиевтың қастандық әрекетін анықтаймыз? Мүмкін жете тексерушілерді ауыстыру қажет шығар?», - деп Альшанский біраз ойға шомды. Арасында темекісін тартты, шайын ішті, бірақ оған қанағаттанбады. Сосын барып сейфін ашып жоғарғы полкасында қазқатар қойылған чекистік әдебиеттерді жылжытып, қол астындағы қызметкерлерінен жасырып қойған бір шөлмек арақты алды. Осы жерде тұрып қырлы стаканға арақты толтырып құйып, бір-ақ тартты. Араққа жейтін шайнаманы да қажет еткен жоқ, былғарымен қапталған креслосына барып жайғаса кетті. Арақтың құдыретін-ай, тұла бойына жағымды жылу тарап, нашарлаған жүйке жүйесі қалпына келе бастады. Стол тартпасынан темекісін алып асықпай тұтатты. Темекісін бұрқыратып шегіп шамалы болса да жеңілденді. Есіне туған жері, отбасы, бұрынғы атқарған қызметтері түсті...

Альшанский 1896 жылы Томск қаласында, қарапайым еврей отбасында дүниеге келген. Әкесі ерте қайтыс болған. Отбасының тұрмысы төмен болғасын бастауыш мектепті тастап, 13 жасынан бастап жұмыс істеуге мәжбүр болған. Бірінші дүниежүзілік соғысқа қатысқан. Кейін мемлекеттік саяси басқармасына жұмысқа тартылған. 1920 жылдан 1924 жылға дейін қатардағы қызметтен Қазақстандағы Біріккен саяси Бас басқарма бастығының орынбасары қызметіне дейін көтерілген. Ата-анасының азан шақырып қойған аты Мильштейн Абрам Соломонович. Бірақ Әскери бақылау басқармасының нұсқамасы бойынша аты-жөні Альшанский Анатолий Романович деп өзгертілді. Әскери қызметтің қатаң тәртібі бойынша қызметкерді қайда жіберсе, сонда барып жұмыс істеуі керек. Альшанский қауіпсіздік органдарында қызметке орналасқаннан кейін Ресейдің бірнеше қаласында жұмыс істеді. Кейін Қазақстанға ауыстырылып, алдымен Ақтөбедегі губерниялық бөлімнің бастығы болды. Алайда, бұл қызметі ұзаққа созылған жоқ. Кешікпей жаңа жұмысқа Қызылордаға жіберілді. Сырдария жағалауында орналасқан провинциялық шағын қалаға бірінші рет келгенде

оған тіпті ұнаған жоқ. Расын айтқанда, құдай ұмытқан қала сияқты болып көрінді. Бүкіл қалада не бары екі көше, шатырмен жабылған азды-көпті 10-15 кеңсе мен тұрғын үйлері бар екен. Қалғандары қам кесектен салынған, шатыры жоқ, сылақтары түскен, яғни қараусыз қалған үйлер секілді. Шыжыған ыстық, шаң, жел, күнделікті көрініс. Альшанский Қызылорда қаласына алғашқы келгенінде қума жел тозанды көріп, түңілуге түскен еді. Кейін бірте-бірте қалаға үйрене бастады.

Біріккен саяси Бас басқармасы қаладағы тәуір деген ғимаратқа орналасқан. Бұрын бір саудагер сарттың үйі болған дейді...

Альшанский ертеңіне бөлім бастығы Пяткинді шақырып, Мендешевтың хатына байланысты Біріккен саяси Бас басқармасының Ақмола және Семейдегі губерниялық бөлімшелеріне «Бостандық Туы» мен «Қазақ тілі» газеттері редакцияларын жасырын бақылауға алып, жете тексеру жөнінде хат жолдауды тапсырды. Пяткин жарты сағаттан кейін Альшанскийге жеке жолығып, берген тапсырманың орындалғанын баян етті.

«Құпия (бір дана)
Біріккен саяси Бас басқармасының
Семейдегі губерниялық бөліміне
Біріккен саяси Бас басқармасының
Ақмоладағы губерниялық бөліміне

Қырғыз (казак) эмигранты Мұстафа Шоқаевтың (Қокан үкіметінің бұрынғы басшысы) Берлинде басылып шығатын «Дни» газетінің 1924 жылғы 5 шілде №503 санында жарияланған «Голод» деген мақаласына қарағанда шетелдегі эмиграцияның «Бостандақ Туы» мен «Қазақ тілі» қырғыз (казак) газеттерімен байланысы бар сияқты.

Расын айтқанда, Бұл оқиға 1924 жылы орын алған. Алайда, аталған газеттер редакцияларының шетелдегі контрреволюциялық эмиграциямен қазіргі байланысын жете тексеру арқылы анықтау қажет.

Қазақстандағы Біріккен саяси
Бас басқармасының өкілетті өкілі:
(Каширин)»